

kovia paloja Cannin esittelemän semantiikan purtaviksi. Monimerkityksisyydessä teoria erottaa ainoastaan homonymian, ja niin varpunen kuin pingviinikin ovat sille aivan yhtä edustavia lintujen joukon jäseniä. Epäselväksi Canninkin esityksessä jää taas se, mitä oikeastaan ovat nuo kuvauksessa maasta polkaistavat mallit. Jos ymmärtää jonkin lauseen merkityksen, niin miksi ylipäätään konstruoida jokin malli, jossa lause on epätosi. Lauseen ymmärtämisestähän seuraa juuri se, että pystyy konstruoimaan mallin, jossa lause on tosi. Formalismin Cann taas katsoo tuovan kuvaukseen tieteeltä vaadittavaa tarkkuutta ja ankaruutta, mutta kielitieteellisessä tutkimuksessa kaikkea ei voitane alistaa pelkälle kuvaustekniikan hienostuneisuudelle.

Tällaiset vastaväitteet jokainen formaalisen semantiikan harrastaja on tietenkin valmistautunut milloin tahansa kumoamaan. Riippumatta kuitenkin siitä, miten lopulta suhtautuu formaaliseen semantiikkaan sinänsä, Cannin johdatus siihen tuntuu varsin perusteelliselta ja yhtenäiseltä. Kriittisen huomautuksen voi tosin esittää notaatioihin jääneistä useammista kuin muutamista pikkuvirheistä, jotka aiheuttavat harmillista epävarmuutta lukijassa. Hänellä kun riittää jonkin kuvaustekniikan kiemuroita tutkiskellessaan työtä jo senkin muistamisessa, mihin tekniikkaa alun perin tarvittiinkaan.■

HEIKKI KANGASNIEMI

*Tampereen yliopiston kielikeskus, PL 607,
33101 Tampere*

TŠEKKILÄINEN NÄKÖKULMA INFORMAATORAKENTEeseen

Jan Firbas *Functional sentence perspective in written and spoken communication. Studies in English Language.* Cambridge University Press, Cambridge 1992. 239 s. ISBN 0-521-37308-5.

Tšekkiläinen informaatorakenteen ja sanajärjestyksen tutkija, Brnon yliopiston emeritusprofessori Jan Firbas on koonnut funktionaalista lauseperspektiiviä (*functional sentence perspective*, FSP) koskevat näkemyksensä ja tutkimustuloksensa yksiin kansiin. Tarkoituksena on antaa kokonaiskuva mallista, jota tekijä on kehittänyt 1950-luvulta nykypäivään asti monissa artikkeleissa ja kirjoituksissa. Näiden kirjoitusten saatavuus tekijän kotimaan ulkopuolella ei aina ole ollut paras mahdollinen, ja lisäksi niiden kielenä on osin ollut tšekki, mikä on

rajoittanut kansainvälistä lukijakuntaa. Siksi kokonaiskuvan esittäminen tästä jo tutkimusperinteeksi muodostuneesta näkökulmasta informaatorakenteeseen on ilahduttavaa, etenkin kun tekijä ei pitäydy vain omiin töihinsä vaan tuo esille muutakin tšekkiläistä FSP-tutkimusta.

Esitys jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä käsitellään FSP:tä (joka siis tarkoittaa lähinnä kielen informaatorakennetta) kirjoitettujen tekstien ja jälkimmäisessä osassa puhutun diskurssin valossa. Kirjoitettua tekstiä tarkastelevassa osassa näkökulmana on

ensisijaisesti sanajärjestys ja sitä myötä entiteettien esittelyjärjestys mutta myös niiden keskinäinen semanttinen suhde. Puhuttua diskurssia tarkastelevassa osassa huomioon otetaan myös prosodiset tekijät, joita tarkastellaan lähinnä suhteessa sanajärjestykseen. Tällä tavoin luodaan kuvaa siitä, miten prosodia voi määrätä ja muunnella elementtien informaatorakenteellista funktiota lauseessa. Esimerkiksi elementti, joka sanajärjestyksen puolesta toimisi lauseen pääinformaationa (siis käytännössä jokin lauseenloppuinen elementti), voi painotuksen takia menettää statusensa jollekin muulle elementille.

Funktionaalisen lauseperspektiivin ohessa teoksen toinen avainkäsite on kommunikatiivinen dynamismi (*communicative dynamism*, CD), joka tarkoittaa suurin piirtein elementtien informaatioarvoa («the relative extent to which a linguistic element contributes towards the further development of the communication», s. 7–8). Lauseen eri elementeillä on erilainen määrä CD:tä, ja yleensä uutta informaatiota esittelevillä lausekkeilla CD on suurempi kuin kontekstin perusteella tunnettua informaatiota esittelevillä. Sanajärjestyksen kannalta periaate on sellainen, että lauseen lopussa esiteltävät elementit ovat yleensä informaatorakenteellisesti keskeisimpiä: ne esittävät uutta informaatiota. Aina näin ei kuitenkaan ole, vaan suurin CD saattaa olla myös muualla sijaitsevalla elementillä. CD ei siis määräydy suoraan elementin lauseasemasta vaan siihen vaikuttavat myös semanttiset ja kontekstuaaliset tekijät, kuten Firbas useaan otteeseen korostaa.

FSP:n ja CD:n ilmenemistä tarkastellaan Firbasin teoksessa toisaalta kontrastiivisesti vertailemalla tekstejä neljästä kielestä (tšekistä, englannista, saksasta ja ranskasta) ja toisaalta yksittäisten englanninkielisten esimerkkien avulla. Malli perustuu osittain tekstuaalis-pragmaattisiin tekijöihin ja pyrkii ottamaan huomioon oletetun (mutta ei

aina todennetun) kielellisen kontekstin sekä kielenkäyttötilanteen. Sen näkökulma on kuitenkin sikäli lauseensisäinen, että CD:tä tarkastellaan vain suhteessa muihin samassa lauseessa esiintyviin elementteihin. Näkemys on (s. 14) sellainen, että kielen yksiköt nimeävät »ajatuksen elementtejä», jotka »heijastavat» kielenulkoista todellisuutta, konkreettista tai abstraktista, ja näitä kielen yksiköitä puhuja sitten yhdistelee lausetta tuottaessaan. Lauseen merkitys siis nähdään sen osien merkitysten summana, vaikka toisaalta katsotaan, että syntaktinen rakenne vaikuttaa semanttiseen merkityskonneksioon. Tämä näkökulma jättää lausekokonaisuuden merkityksen vähemmälle huomiolle; sellaisella skemaattisella yksiköllä kuin esim. lausetyypillähän voitaisiin eräiden kognitiivisesti suuntautuneiden tutkijoiden (Barlow ja Kemmer 1993: 2) mukaan nähdä myös semanttinen puoli. Toisaalta esim. sivulauseen nähdään osallistuvan hallitsevan lauseensa CD:n kehittelyyn yhtenä yksikkönä toisten joukossa (s. 17).

Kommunikatiivinen dynamismi on yhteydessä lauseen kielelliseen kontekstiin ja kielenkäyttötilanteeseen, koska elementtien informaatioarvo lauseessa riippuu suuresti siitä, ovatko ne kontekstuaalisesti tunnettua vai uutta informaatiota. Firbas lähestyy kontekstuaalista tunnettuutta kaksijaon avulla ja erottaa toisistaan kontekstista riippuvat ja riippumattomat entiteetit. Tämä vastaa perinteistä tunnettu–uusi-jaottelua. Karkeutensa vuoksi tällainen kaksijako joutuu kohteelmaan samanarvoisina esimerkiksi varsinaisesti mainittuja tarkoitteita ja jonkin mainitun tarkoitteen perusteella pääteltäviä muita tarkoitteita, vaikeivät nämä käyttäydykään aina identtisesti, kuten todetaan teoksen sivulla 33. Tehokkaampi ratkaisu ehkä olisikin ollut jokin Ellen Princen (1981) esittämän kaltainen hienojakoisempi malli, jossa mainitut ja implikoitavat erotetaan toisistaan, etenkin kun sivulla 40 Firbas toteaa, että »mitä selkeämmin elementti on vahvistettu

välittömästi relevantissa kontekstissa, sen alhaisempi sen CD on». CD on siis jatkumo, ja sen asteita erotetaan useita mm. sen mukaan, montako entiteettiä lauseessa esitellään. Kaksijakoisella tunnettuuden tarkastelulla ei voida todeta kontekstuaaliseen tunnettuuteen pohjautuvia eroja niiden elementtien välillä, joiden kuitenkin katsotaan lauseessa edustavan eri CD:n asteita.

Kontekstuaalista tekijää koskevan osan (luku 3) yleisenä ongelmana on terminologinen epätarkkuus ja subjektiivisuus. Esimerkiksi sivulla 21 todetaan, että kontekstista tunnetuihin tarkoitteisiin viittaavia elementtejä voidaan käyttää lauseessa »uuden» informaation esittäjinä, jos ne kytketään uusina johonkin kuvattavaan tilanteeseen. Kyse olisi tällöin Anna Siewierskan (1988: 155) termin relationaalisesti uusista mutta referentiaalisesti tunnetuista tarkoitteista (esim. *minä* lauseessa [*Kuka rikkoi ikkunan?*] *Sen tein minä*). Havainto sinänsä ei ole uusi, mutta siitä seuraavat päätelmät jäävät osin tekemättä: olisi eksplisiittisesti määriteltävä ja erotettava toisistaan kontekstuaalinen tunnettuus ja informaatioarvo lauseessa eli CD:n aste.

Kielelliseen kontekstiin liittyvien informaatorakenteellisten tekijöiden käsittely on teoksessa muutenkin melko ylimalkaista. Esimerkiksi sivuilla 23–24 spekuloidaan sillä, kauanko jokin tekstissä mainittu tarkoite pysyy »tunnettuna», ts. miten pitkä teksti tätä mainintaa voi seurata ilman, että tarkoitteen status muuttuu. Tätä koetetaan selvittää muutamaankin tekstiotokseen perustuvilla analyyseilla, jotka eivät tunnu aivan vakuuttavilta. Ilmiön tarkasteluun olisi ollut käytettävissä Talmy Givónin (1983) malli, jossa topiikin jatkuvuutta voidaan mitata sen mukaan, miten sen edeltävä maininta etäännytyy ja miten muut esiteltävät topiikit vaikuttavat sen kognitiiviseen asemaan. Muutoinkin lukija hämmästyy informaatorakenteenkin tutkijana tunnetun Givónin ja myös esimerkiksi edellä mainitsemani

Ellen Princen täydellistä sivuuttamista teoksen lähdeluettelossa. Heidän töistään olisi voinut löytyä sitä konkreettista näkökulmaa kontekstuaalisten tekijöiden vaikutuksen tarkasteluun, jota ilman FSP-malli jää ainakin tekstuaalisen tason diskurssianalyysin mallina aika epämääräiseksi. Yllättävää on myös Firbasin Wallace Chafeen kohdistama kritiikki, jossa moititaan (s. 105–106) tämän 1970-luvulla esittämiä, entiteettien kognitiivista asemaa koskevia näkemyksiä. Tuolloin Chafe oli sitä mieltä, että entiteeteillä on vain kaksi aktivoitintatusta kielenkäyttäjien mielessä: ne ovat joko aktivoituneita tai eiaktivoituneita. Firbas puolustaa kantaa, jonka mukaan aktiivisuus (ja myös CD) on jatkumo. Chafe on kuitenkin myöhemmin (esim. 1987) kehitellyt näkemystään ja esittänyt tarkoitteiden aktiivisuuden jatkumomaisen kolmijaon aktiivinen – semiaktiivinen – epäaktiivinen, joka perustuu osaksi juuri tarkoitteen edeltävän maininnan etäännyntymiseen tekstissä. Chafen myöhempi tutkimus puuttuu Firbasin teoksen lähdeluettelosta, joten Chafeen kohdistettu kritiikki on vanhentunutta.

Kontekstuaalisten tekijöiden hatarahkon käsittelyn takia FSP jää lähinnä vain lauseensisäisiä informaatorakennesuhteita relationaalisen tunnettuuden kannalta käsitteleväksi malliksi. Mallin ansiot ovatkin juuri lauseensisäisten suhteiden tarkastelussa, vaikka siinäkin eksaktisuuden puute esim. terminologian määrittelyssä aiheuttaa lukijalle ongelmia.

Lauseensisäisessä informaatorakenteessa Firbas erottaa kaksi näkökulmaa: temaattisen jaon teemaan ja reemaan sekä näiden välissä sijaitsevaan siirtymään (*transition*) sekä semanttisen jaon lauseperspektiivityyppeihin, joita on kaksi. Toinen esittelee jonkin entiteetin sen ympäristön tai lokaliteetin kautta (1) ja toinen esittää predikaation entiteetistä (2):

1) Presentation scale:

Setting – Presentation of Phenomenon

- Phenomenon presented
- 2) Quality scale:
 - Setting – Bearer of Quality – Quality
 - Specification – Further Specification

Tyyppi 1 toteutuu erilaisissa esittely- tai eksistentiaalirakenteissa (esim. *In the centre of the room [SETTING] stood [PRESENTATION] old Jolyon himself [PHENOMENON]*), tyyppi 2 muissa, transitiivi- ja intransitiivirakenteissa (esim. *Ages ago [SETTING] a young king [BEARER] ruled [QUALITY] his country [SPECIFICATION] capriciously and despotically [FURTHER SPECIFICATION]*). Tyypit eivät kuitenkaan ole suoraan sidoksissa sanajärjestykseen, vaan esimerkiksi indefiniittisen subjektin sisältävän SVX-lauseen katsotaan sisältävän sekä esittely- että kvaliteettiskaalan aineksia (s. 67–68). Vaikka näitä perspektiivityyppejä ei kytketä suoraan syntaktisiin rakenteisiin, niillä näyttää kuitenkin olevan käytännön yhteys syntaksiin. Esittelyskaala vastaa eri kielissä eksistentiaalilauseita tai -rakennetta, kvaliteettiskaala ei eksistentiaalisen tai normaalilauseen kategoriaa. Tähän typologisesti yleiseen lausetyypiperioon (ks. Clark 1978) kytkeytyisi näin ollen myös perustava informaatorakenne-ero.

Fennistolukijaa varmasti kiinnostava yksityiskohta on myös luvussa 4 käsiteltävä semanttisten tekijöiden vaikutus lauseperspektiivin määräytymiseen. Tarkastelun kohteena on mm. verbin ja tekstuaalisesti uutta tarkoitetta esittelevän subjektin suhde. Huomio kiinnittyy taas eksistentiaalirakenteisiin, ja juuri niiden tarkastelun kautta Firbas päätyy yllä mainittuihin kahteen lauseperspektiivin päätyyppiin. Firbas toteaa, että esittelyskaalassa (esim. *There was a boy in the room*) finiittiverbin notionaalinen komponentti ilmaisee »ilmestymistä tai olemassaoloa näyttämöllä» (s. 59). Tällöin subjekti on konteksti-independentti (uutta informaatiota), ja lauseen kommunikaatio perspektivoidaan sitä kohti. Verbi taas re-

dusoituu taustalle. Subjektin CD on siis lauseessa suurempi kuin verbin CD. Firbas jopa innostuu esittämään (s. 60) listan tällaisiin rakenteisiin soveltuvista verbeistä, jotka »eksplisiittisesti välittävät näyttämölle ilmestymisen tai eksistenssin merkitystä», hie- man samaan tapaan kuin fennistiikassa on tehnyt Aarni Penttilä (1963: 623–627). Fennistiikan eksistentiaalikeskusteluun nähden hyvin samanlaisten ongelmien kanssa näyttää siis painivan tšekkiläinen sanajärjestystudkimus.

Vailla ongelmia ei tosin ole tämä lauseensisäisiä informaatorakennesuhteita käsitteleväkään osa. Niitä tarkastellessaan teos nimittäin korostaa näkökulmansa mukaisesti FSP:n ja CD:n merkitystä mutta sivuuttaa lähes täysin esimerkiksi syntaktisten tekijöiden vaikutuksen. Esim. sivulla 39 katsotaan, että lauseessa *I have read it there* pronominien *I, it* ja *there* järjestys heijastaa niiden kommunikatiivista dynamismia siten, että ensimmäisenä esitellään puhuja, joka on osa välittömintä kontekstia, *it* viittaa »johonkin tekstiin, joka on kontekstissa mainittu (siis lauseessa luetuksi ilmoitettu teksti)» ja *there* »lisää informaatiota, joka koskee tätä tekstiä [sic]». Jos näkökulma olisi suunnattu syntaktisiin seikkoihin, olisi voitu havaita, että englannissa kyseinen sanajärjestys on pakollinen, koska esim. **I have read there it* tuottaisi epäkieliopillisen lauseen. Kyse ei siis tässä ole CD:n vaan puhtaasti syntaksin määräämästä sanajärjestyksestä.

Perusongelmaksi tässä teoksessa, kuten kyllä valitettavan useissa muissakin informaatorakennetta ja tematiikkaa koskevissa tutkimuksissa, jää siis käytettyjen termien, systeemien ja käsitteiden epämääräisyys ja subjektiivisuus. Kirjaa arvioineen Wallace Chafen (1994) mukaan Firbasin käyttämässä CD:n käsitteessä on kolme perusongelmaa: 1) sitä ei määritellä selvästi, 2) sitä koskevat ratkaisut perustuvat puhtaasti intuition eikä niitä sen kummemmin perustella, 3) sen suhde kontekstidependenssiin, teema-

reema-jakoon ja semanttisiin funktioihin jää epäselväksi. Tähän kritiikkiin voisi ehkä lisätä myös sen, että syntaktisten sanajärjestyssääntöjen osuus sivuutetaan lähes tyystin ja koko sanajärjestysilmiö yritetään kuvata FSP:n kautta, vaikka tarkastelu kohdistuu enimmäkseen niin tiukan syntaktisen sanajärjestyksen kieleen kuin englantiin.

Näistä puutteistaan huolimatta Firbasin esitys on monessa mielessä kiinnostavaa luettavaa. Ensinnäkin se tarjoaa laajan lähdeluettelon ja myös yleiskuvaa tšekkiläisestä sanajärjestyksen ja tematiikan tutkimusperinteestä vaikka sivuuttaakin useita keskeisiä angloamerikkalaisia tutkijoita ja tutkimuksia. Toiseksi se pyrkii kontrastiivisissa osuuksissaan suhteuttamaan keskenään vapaan sanajärjestyksen kielen (tšekin) ja kiinteän sanajärjestyksen kielen (englannin) toimintaa informaatorakenteen kannalta. Mielenkiintoinen on myös puhuttua kieltä käsittelevä osuus, jossa on koetettu systemaattisesti sovittaa yhteen sanajärjestyksen ja prosodian yhteisvaikutusta FSP:hen.

On hieman yllättävää, että kontrastiivisia osuuksiaan lukuun ottamatta Firbasin teos käyttää esimerkkiaineistona lähes yksinomaan englannin kieltä, joka on kiinteän sanajärjestyksen kieli. Sellaisena se ei ehkä tarjoa parasta mahdollista esimerkkiaineistoa systeemille, joka katsoo elementtien lauseaseman heijastavan ensisijaisesti niiden kognitiivista asemaa eikä syntaktista funktiota. Tekijän olisikin suonut esittelevän laajemmin vapaan sanajärjestyksen kielenä tunnetun tšekin informaatorakennetta, joka on koko FSP-mallin taustalla. Juuri se olisi voinut tarjota kansainvälisen yleisön kannalta enemmän lihaa teoreettisen rungon ympärille. ■

TUOMAS HUUMO

Turun yliopisto, Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Henrikinkatu 3, 20500 Turku

LÄHTEET

- BARLOW, MICHAEL – KEMMER, SUZANNE 1993: A schema-based approach to grammatical description. Linguistic Agency, University of Duisburg (L.A.U.D.) Series A, 339.
- CHAFE, WALLACE 1987: Cognitive constraints on information flow. – Russell S. Tomlin (toim.), *Coherence and grounding in discourse* s. 21–51. John Benjamins, Amsterdam.
- 1994: [Arvostelu Jan Firbasin kirjasta *Functional sentence perspective in written and spoken communication.*] *Language* 70 s. 350–353.
- CLARK, EVE V. 1978: Locational, Existential, locative, and possessive constructions. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language*. Vol 4: Syntax s. 85–126. Stanford University Press, Stanford, California.
- GIVÓN, TALMY 1983: Topic continuity in discourse: Quantitative cross-language studies. John Benjamins, Amsterdam.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo.
- PRINCE, ELLEN 1981: Toward a taxonomy of given – new information. – P. Cole (toim.), *Radical pragmatics* s. 223–255. Academic Press, New York.
- SIEWIERSKA, ANNA 1988: Word order rules. Croom Helm, New York.